

УДК 376.4:316.454.52

І. В. Самойлова

**ЕТАПИ КОРЕКЦІЙНОГО ВПЛИВУ ПРИ ПОРУШЕННЯХ ЗВУКО-
СКЛАДОВОЇ СТРУКТУРИ СЛОВА У ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ
НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ III РІВНЯ**

Різноманітні аспекти дослідження проблеми корекційного впливу на дитину з мовленнєвими вадами були предметом дослідницької уваги українських та зарубіжних вчених, зокрема Т. Власової, В. Лубовського, Т. Миронової, І. Моргуліса, Т. Розанової, М. Шеремета та ін.). Вони доводять необхідність та доцільність створення інноваційних педагогічних засобів корекційно-розвивального навчання та виховання дошкільників з вадами мовлення.

Сучасні вчені в своїх дослідженнях виділяють досить високий відсоток (40-50%) дітей, що мають ЗНМ, тому питання формування лексичного ладу мовлення в логопедичній роботі, як у дошкільних освітніх, так і у шкільних освітніх установах, є теоретично й практично вагомим. Корекційну роботу необхідно проводити у формі гри адже провідною діяльністю дітей дошкільного віку є гра.

Проблемою формування лексичної сторони мовлення в дітей із ЗНМ займалися В. Єрьоміна, Н. Жукова, О. Мастюкова, Т. Туманова, Т. Філічева, Є. Фурєєва, Г. Чіркїна, та ін.

Традиційно словотворення відноситься до розділу граматики. Дослідження багатьох вчених (А. Богущ, Л. Бартенева, О. Леонтьєв, Є. Соботович, О. Шахнарович, Т. Ушакова та ін.) засвідчують величезну роль словотворення в оволодінні дитиною лексичним запасом рідної мови. На відміну від усталених методик, у запропонованій системі корекційного впливу словотворення включено до розділу з розвитку словника, де цей процес розглядається як один із психологічних механізмів його збагачення.

Грамотичну сторону в означених програмах мовлення рекомендовано розвивати на основі засвоєння граматичних категорій, які відображають різні типи узагальнених значень, що має створити базу для вживання відповідних граматичних форм у самостійному мовленні дитини. Але у зазначеній структурі недостатньо врахована онтогенетична послідовність формування граматичних значень у дітей.

Робота з формування фонологічної сторони мовлення у більшості діючих програм представлена фрагментарно і спрямована передусім на постановку, автоматизацію, диференціацію звуків, розвиток фонематичного слуху. Проте цей обсяг роботи не передбачає розвиток фонематичних уявлень, які за нормативними показниками мають бути сформованими у дитини вже в 4 роки. Недостатньо представлена й робота над розвитком слухового контролю, слухової, уваги, слухової

пам'яті, особливо на матеріалі звуків і слів. Важливого значення набуває робота над формуванням елементарного звукового аналізу, що на сьогодні є досить актуальним, оскільки діти вступають до школи переважно з 6 років.

Лексика як найважливіша частина мовної системи має величезне загальноосвітнє й практичне значення. Збагачення словника є ознакою високого розвитку мовлення дитини. При порушеннях формування лексичного запасу, мовлення дітей не можна вважати досить розвиненим. Корекція мовленнєвих порушень, збагачення словникового запасу є необхідною умовою для розвитку комунікативних умінь дітей.

Недорозвинення мовлення має різне походження і різну структуру аномальних відхилень. Але в усіх дітей із ЗНМ є типові відхилення, які вказують на системне порушення мовленнєвої діяльності. Однією з провідних ознак є пізній початок мовлення, при якому перші слова з'являються у 3-4 роки, а іноді після 5 років. Без спеціального навчання мовна активність таких дітей поступово знижується.

Внаслідок мовленнєворухових порушень, пов'язаних з органічним ураженням, або недорозвиненням певних відділів ЦНС, виникають недоліки вимови, виражені у різному ступені, а також труднощі сприймання звуків. Порушення взаємодії між слуховим і мовленнєворуховим аналізатором призводить до недостатнього оволодіння звуковим складом слова, а це гальмує накопичення словникового запасу, формування граматичної будови мови, опанування письмом та читанням.

Під час корекції звуковимови, кожен логопед вибирає найбільш короткий і ефективний шлях навчання дитини. Тривалість корекційної роботи залежить від багатьох факторів. Перш за все, це індивідуальні особливості дитини. По-друге, структура мовленнєвого дефекту і його природа. Також значну роль відіграє професійний рівень фахівця-логопеда, його вміння використати найбільш точний, коригуючий прийом, підібрати цікаві для дитини види роботи, які сприяють підвищенню пізнавальної активності та допомагають уникнути перевтоми [3].

Етап формування первинних вимовних умінь та навичок характеризується трьома способами: шляхом наслідування, механічним та мішаним. Перший спосіб постановки звука ґрунтується на наслідуванні. Наслідування супроводжується словесними поясненнями логопеда. При другому способі постановки звука використовується механічний вплив на мовленнєві органи. Це здійснюється за допомогою спеціального зонда або шпателя. Під час мішаного способу поєднуються наслідування і механічний вплив на органи мовлення.

На останньому етапі логопедичної роботи проводять автоматизацію звука. Тобто логопед активно використовує тренувальні мовленнєві вправи, спрямовані на використання нової вірної артикуляції в різних фонетичних умовах – на початку слова перед голосною, в кінці слова,

при збігові приголосних, у фонетично простих та складних словах. При цьому застосовуються прийоми відображеної вимови – вимови з опорою на вірний артикуляційний і акустичний образ звука, вимовлений педагогом, та самостійне називання слів за картинкою з цим новим [4].

У логопедії умовно виділені три рівні ЗНМ, серед яких перші два характеризують більш глибокі ступені порушення мовлення, а на третьому більш високому рівні, у дітей залишаються лише окремі прогалини у розвитку звукової сторони мовлення, словникового запасу і граматичної будови. Дослідження вчених (Р. Левіна, Н. Жукова, Є. Соботович, Г. Чиркіна, Т. Філічева) дозволили виявити системне порушення мовленнєвої діяльності і знайти типові прояви недоліків, що притаманні дітям з ЗНМ [1].

На фоні порівняно розгорнутого мовлення спостерігається неточне знання і неточне використання багатьох побутових слів. В активному словнику переважають іменники і дієслова. Мало слів, які характеризують якості, ознаки предметів і дій, допускають помилки у використанні простих прийменників і не використовують складні; спостерігається недостатня сформованість граматичних форм мови – помилки у відмінкових закінченнях, змішування часових та видових форм дієслів, помилки в узгодженні, не користуються спотворенням; в активному використовують прості речення. Відмічається повне невміння поширювати речення та будувати складні; у більшості дітей зберігаються недоліки вимови звуків і порушення структури слова, що спричиняє труднощі в оволодінні звуковим аналізом і синтезом слів.

Розуміння побутового мовлення гарне, але виявляється незнання окремих слів і значень, змішування смислових значень слів, близьких за звучанням, недостатнє оволодіння багатьма граматичними формами.

Отже, експресивне мовлення дітей із ЗНМ III рівня може слугувати засобом спілкування лише за певних умов, які вимагають постійної допомоги у вигляді додаткових питань, підказок, заохочень з боку логопеда, вихователя, батьків.

На третьому етапі (III рівень ЗНМ) навчання головним завданням є розвиток зв'язного мовлення, тобто повне послідовне системне викладення думки (переказ побаченого, прочитаного, почутого, будь-яку подію, яка відбулася на основі подальшого розширення і уточнення словника імпресивного та експресивного мовлення, можливості диференційованого використання граматичних форм слова та словотворних моделей різних синтаксичних конструкцій. Таким чином корекційно-логопедичний вплив спрямований на розвиток різних компонентів мовленнєвої здібності (фонетичного, лексичного, словотворного, морфологічного, семантичного). Більш ефективно оволодіння усним мовленням дітей із ЗНМ III рівня, їх підготовку до навчання грамоти забезпечує формування елементарного усвідомлення явищ мови і мовлення.

Питання про засвоєння складової структури слова в умовах аномального мовленнєвого розвитку надзвичайно важливе для педагогічної практики. У рішенні цього питання дослідники виходили з труднощів під час опанування слів у дітей із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ).

Під поняттям ЗНМ у сучасній логопедії розуміють складні мовленнєві розлади, за яких у дітей з нормою слуху та інтелекту спостерігаються відхилення у формуванні мовленнєвої діяльності, тобто порушене засвоєння всіх компонентів мовленнєвої системи.

Такі дослідники, як А. Гвоздев, А. Маркова, Н. Швачкін, Б. Кітерман, Р. Лалаєва та інші, у своїх працях мали на меті виявити закономірності та способи подолання порушення складової структури слова в дітей зі ЗНМ. Проблеми засвоєння складової структури слова дітьми зі ЗНМ залишається актуальною та потребує спеціального поглибленого вивчення.

Діти дошкільного віку засвоюють узагальнене лексичне значення деяких груп слів, що негативно позначається на вмінні співвідносити ці слова із певними логічними категоріями на основі виділення спільної семантичної ознаки. Такі відхилення в засвоєнні семантичної структури слова ускладнюють розвиток зв'язного мовлення, обмежують можливості розуміння зв'язних текстів, самостійне засвоєння значення нових слів. Система граматичної словозміни в таких дітей у цілому формується до 4-5 років. Проте може виявлятися змішування за значенням граматичних морфем, що виражають близькі предметно-синтаксичні значення. Діти розуміють структуру простого поширеного речення. Однак припускаються помилок у граматичному оформленні речення через недостатнє засвоєння синтаксичного значення слів у реченні.

Варто зазначити, що спотворення окремих звуків не є причиною порушень складової структури слова. В основі механізму цього порушення лежать не труднощі моторної реалізації звуків, а не сформованість кінетичних образів слів.

Дані логопедичної науки показують, що різноманітні спотворення, порушення складової структури будови слова зустрічаються і в нормальному мовленнєвому онтогенезу. Ці недоліки легко можна скоригувати під час цілеспрямованого навчання. У той же час тільки в процесі формування вміння відтворювати слово в його повній складовій структурі можна подолати характерні та стійкі порушення складової структури слова, які спостерігаються у дітей зі ЗНМ.

У дітей спостерігаються різні дефекти звуковимовної сторони мовлення, пов'язані з уповільненим формуванням мовно-рухової функції; вибірковий недорозвиток фонематичних функцій, зокрема фонематичних уявлень, що ідентичні власній неправильній вимові внаслідок недостатньої слухової уваги і слухового контролю свого мовлення. Зв'язне мовлення в дітей недостатньо розгорнуте, вони часто

вживають одну і ту саму групу слів, використовують стереотипні синтаксичні конструкції.

Водночас робота над засвоєнням складової структури слова пов'язана із вивчення окремих звуків. Тому початкову роботу над складовою будовою слова необхідно проводити лише з використанням збережених звуків.

Одночасно з цією роботою розпочинають і постановку звуків зі збереженням чіткої послідовності складових рядів і слів, які використовуються для автоматизації. Роботу з формуванням складової структури слова слід здійснювати як на фронтальних, так і на індивідуальних заняттях. Вибір виду корекційних занять у кожному окремому випадку залежить не тільки від помилок відтворення складової структури слова, а й від аналізу процесу вимовляння слів, що допоможе визначити істинну причину неправильного вимовляння слова.

Корекція і розвиток усного мовлення даної категорії дітей відбувається не лише на основі наслідування мовним зразкам, виконання різного роду мовленнєвих вправ та й на основі усвідомленого формування мовних узагальнень, розвитку ставлення до мовлення, як до мовної дійсності. Проводиться робота, спрямована на елементарне усвідомлення звуків мовлення, слів, речень. Корекційна робота на цьому етапі проводиться з урахуванням принципу взаємопов'язаного формування фонетико-фонематичних і лексико-граматичних компонентів мови. Логопедичні підгрупові заняття поділяються на два типи: формування лексико-граматичних засобів мови і розвиток зв'язного мовлення та формування звукової сторони мовлення і плануються з урахуванням завдань і змісту кожного періоду навчання. Основна мета занять – забезпечити перехід від накопичених уявлень і пасивного мовленнєвого запасу до активного використання мовних засобів.

Зміст корекційного навчання включає розширення і уточнення пасивного і активного словника, розвиток імпресивного та експресивного мовлення в процесі сприймання, диференціювання та правильного використання граматичних форм словозміни і словотворення, різних типів синтаксичних конструкцій, формування зв'язного мовлення, корекція фонетико-фонематичної сторони мовлення. Засвоєні системи мають бути включені в безпосередні спілкування в нових ситуаціях і в різних видах діяльності.

Гра – найбільш доступний, природний та улюблений вид дитячої діяльності, універсальний спосіб переробки отриманих від навколишнього світу вражень, що дозволяє дитині виявити її емоційність, активність, розвиває потребу в спілкуванні.

Особливого значення набуває гра у процесі виховання і навчання дітей дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями. Гра стабілізує емоційний стан дитини, спрямована на розвиток дрібної моторики рук, вчить дитину прислухатись до себе, усвідомлювати і промовляти свої відчуття, що сприяє розвитку мови, довільної уваги та пам'яті. Під час

гри формується правильна вимова, адже у грі діти відтворюють свої знання про навколишній світ. Основним напрямом логопедичної корекції мовленнєвих порушень дошкільників є формування загальних ігрових дій, індивідуалізація спілкування вихователя з дітьми у процесі гри, організація спільної ігрової діяльності.

Таким чином, вихователю в корекційній роботі з дошкільниками з мовленнєвими порушеннями доцільно проводити музично-рухові, музично-мовленнєві ігри, танцювальні ігри, хороводи, інсценізації тощо. Таке поєднання мовлення з танцювальним рухом, музикою та грою дає потужний поштовх до усунення мовленнєвих вад, допомагає дитині змінити своє ставлення до спілкування, сприяє покращенню психічного та фізичного здоров'я в цілому.

На третьому етапі іде робота над удосконаленням словника експресивного мовлення, уточненням значень слів над семантизацією лексики. Навчають використовувати слова, які позначають матеріал, слова з протилежним та схожим значенням. Багатозначні слова, слова з переносним значенням. Формують уміння використовувати слова, які позначають особистісні характеристики, слова з емоційним значенням. Навчають осмисленню образних висловів в загадках, казках, прислів'ях, приказках.

Формування граматичної правильності мовлення відбувається на основі попередньо засвоєного матеріалу з лексики і фонетики. Використовують вправи на розрізнення і співставлення форм слів. Навчають розрізняти закінчення іменників, дієслів, однини і множини, відмінкові зміни одного й того ж слова. Особливу увагу звертають на засвоєння споріднених понять (ліс, лісник). Утворюють порівняльні ступені прикметників та прислівників (високий, вищий, найвищий), навчають творенню складних слів (довговухий, чорноокий).

У дітей розвивають навички правильної побудови простих поширених речень, речень з однорідними членами, простих складносурядних та складнопідрядних речень із використанням сполучників причини, мети, умови і часу.

У формуванні зв'язного мовлення удосконалюють навички описових розповідей, переказу літературних творів та народної творчості, творчого розповідання на основі творчої уяви з використанням набутих знань.

Корекція порушень мовлення дітей з III рівнем ЗНМ передбачає формування правильної артикуляції відсутніх та порушених у вимові приголосних звуків пізнього онтогенезу, їх автоматизація та диференціація у різних фонетичних умовах [2]. Розвивають слухову та слуховимовну диференціацію звуків, формують здібності здійснювати складні форми фонематичного аналізу та синтезу (знаходити місце звука у слові, послідовність і кількість звуків у слові) з урахуванням поетапного формування розумових дій. Удосконалюють навички утворення слів різної звуко-складової структури (ізолюваних і у різних фонетичних контекстах). Знайомлять дітей з поняттями «речення», «слово», «звук», «склад».

Планування корекційно-виховної роботи проводиться з урахуванням індивідуальних здібностей дітей.

Таким чином, у структурі мовного дефекту загального недорозвинення мовлення центральне місце займає порушення його лексичної сторони. Кількість дітей, що мають несформованість і недорозвинення лексичного ладу мовлення, постійно збільшується. Враховуючи, що у дітей зазначеної категорії мовленнєвий розвиток знаходиться в стані становлення і є ще далеко не завершеним, постає важливе завдання не лише скоригувати наявні порушення, але й попередити можливі вади, а також розвивати і формувати мовлення дітей, максимально наближаючи цей процес до вікової норми.

Список використаної літератури

1. Богуш А. М. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку: навч. посібник / А. М. Богуш. – К. : Видавничий дім «Слово», 2003. **2. Денисенко Н. Ф.** Оздоровчі технології в освітньому процесі / Н. Ф. Денисенко // Дошкільне виховання. – 2004. – № 12. – С. 4–6. **3. Заплатка С. М.** Характеристика загального недорозвитку мовлення у дітей / Педагогіка та методика: Зб. наук. пр. / ред.: М. К. Шеремет, В. І. Бондар та ін. – К. : Друкарня НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2000. **4. Педагогіка та методики: спеціальні:** збірник наукових статей / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – К. : 2000. – С. 43–49. **5. Пінчук Ю. В.** Основи методики виховання правильної вимоги звука при дислалії / Ю. В. Пінчук // Дефектологія. – 2000. – вип. 2 – С. 2–10.

Самойлова І. В. Етапи корекційного впливу при порушеннях звуко-складової структури слова у дітей із загальним недорозвитком мовлення III рівня

У статті розглядаються етапи корекційного впливу при порушеннях звуко-складової структури слова у дітей із загальним недорозвиненням мовлення III рівня, розглядається структура мовленнєвого дефекту, його природа, визначається поняття загальне недорозвинення мовлення, проблеми засвоєння складової структури слова в умовах аномального мовленнєвого розвитку. Аналізується корекційний вплив на розвиток зв'язного мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення III рівня. Визначаються принципи корекційного впливу, серед яких виділяється взаємопов'язане формування фонетико-фонематичних і лексико-граматичних компонентів мовлення. Розглядаються типи занять з дітьми із загальним недорозвиненням мовлення III рівня спрямовані на навчання грамоті, формування лексико-граматичної будови мовлення, розвиток зв'язного мовлення і формування звукової сторони мовлення. Ці типи занять визначають основну мету, – забезпечення переходу від накопичувальних уявлень і пасивного мовного запасу до активного використання мовленнєвого спілкування, які включають: розвиток

імпресивного і експресивного словника, диференціація і використання граматичних форм, корекція фонетико-фонематичної сторони мовлення.

Ключові слова: діти із загальним недорозвиненням мовлення, корекційний вплив, складова структура слова, фонетико-фонематичні компоненти мовлення і лексико-граматичні компоненти мовлення.

Самойлова И. В. Этапы коррекционного воздействия при нарушениях звуко-слоговой структуры слова у детей с общим недоразвитием речи III уровня

В статье рассматриваются этапы коррекционного воздействия при нарушениях звуко-слоговой структуры слова у детей с общим недоразвитием речи III уровня, рассматривается структура речевого дефекта, его природа, определяется понятие общее недоразвитие речи, проблемы усвоения слоговой структуры слова в условиях аномального речевого развития. Анализируется коррекционное воздействие на развитие связной речи у детей с общим недоразвитием речи III уровня. Определяются принципы коррекционного воздействия, среди которых выделяется взаимосвязанное формирование фонетико-фонематических и лексико-грамматических компонентов речи. Рассматриваются типы занятий с детьми с общим недоразвитием речи III уровня направленные на обучение грамоте, формирование лексико-грамматического строя речи, развитие связной речи и формирование звуковой стороны речи. Эти типы занятий определяют основную цель, – обеспечение перехода от накопительных представлений и пассивного речевого запаса к активному использованию речевого общения, которые включают: развитие импресивного и экспресивного словаря, дифференциация и использование грамматических форм, корекция фонетико-фонематической стороны речи.

Ключевые слова: дети с общим недоразвитием речи, коррекционное воздействие, слоговая структура слова, фонетико-фонематические компоненты речи и лексико-грамматические компоненты речи.

Samoylova I. Stages of Corrective Action for Violations of the Sonic-Syllable Structure of the Word in Children with General Underdevelopment of Speech Level III

The article deals with the stages of corrective action in the case of violations of the sonic and syllabic structure of the word in children with a general underdevelopment of speech at level III, the structure of the speech defect, its nature, the concept of general speech underdevelopment, and the problem of mastering the syllabic structure of the word under conditions of abnormal speech development. Corrective effect on the development of coherent speech in children with general underdevelopment of speech of the third level is analyzed. The principles of the cure effect are defined, among which the interconnected formation of phonetic-phonemic and lexical-grammatical components of speech is distinguished. We consider the types of

classes with children with a general underdevelopment of speech level III aimed at teaching literacy, the formation of the lexico-grammatical system of speech, the development of coherent speech and the formation of the sonic side of speech. These types of occupations define the main goal - to ensure the transition from cumulative representations and passive speech stock to the active use of speech communication. In the process of korektsionnogo impact work on the dictionary includes clarifying the meaning of words and semantisation of vocabulary, form the ability to use words that indicate personal characteristics. When forming grammatical forms, one should pay attention to one-root concepts, they teach the compilation of complex words. Content korektsionnogo impact with a general underdevelopment of speech at the III level includes the formation of a coherent speech teaching navikov descriptive stories, a retelling of literary creations and creative stories on the basis of creative representations and use of acquired knowledge; develop skills in the correct construction of simple sentences and complex. These children develop auditory and auditory differentiation of sounds, form abilities to perform sound analysis and synthesis with the gradual formation of mental actions.

Key words: children with general speech underdevelopment, correction effect, syllabic structure of the word, phonetic-phonemic components of speech and lexical-grammatical components of speech.

Стаття надійшла до редакції 16.02.2018 р.

Прийнято до друку 01.03.2018 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Ваховський Л. Ц.

УДК 378.091.31:376–056.313

В. В. Тарасова

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ СТОРОНИ МОВЛЕННЯ У РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ДІТЕЙ

Сучасний етап розвитку суспільства ставить перед освітою нові завдання, спрямовані на істотне посилення уваги до навчання, виховання і розвитку особистості. В допоміжній школі загальні завдання навчання і виховання вирішуються в поєднанні зі спеціальними, у число яких входить і корекція порушень мовленнєвого розвитку розумово відсталих учнів.

Мовлення, як суспільно-історичне явище, супроводжує всі сторони буття людини, забезпечуючи успішність її адаптації, інтеграції та соціалізації. Тому увага до мовленнєвого розвитку кожної особи не випадкова, особливо, коли йдеться про дітей з інтелектуальним недорозвитком.